

מרלו־פונטי והגוף החי: הגוף כאמצעי למחקר פילוסופי

חניתה מזרחי

אין אפשר להגיע להבנה עמוקה על החיים? מי אנחנו בעולם דינמי ומשתנה? אין אפשר לגשר על הפער בין הרצוי, והצפוי לכאורה, ובין המצוי? ומה הקשר בין העולם הפנימי שלנו לעולם החיצוני שבו אנו חיים? אלו שאלות פילוסופיות שנחקרו רבות, על ידי תאלס ממילטוס, פיתגורס, סוקרטס, אפלטון, אריסטו, רנה דקארט, ג'ון לוק, עמנואל קאנט ועוד רבים אחרים.

השאלות הגדולות הללו הן ניסיון לפגוש את עצמנו ואת המציאות באופן העמוק ביותר; הן מבקשות להבין את המהות שלנו כבני אדם ושל הדברים שקיימים סביבנו. חלק מהפילוסופים הגדולים מציעים את נישת הפנומנולוגיה האונטולוגית: התנסות ישירה כדי להבין לתפוס את המציאות. אחד מהם הוא הפילוסוף הצרפתי מוריס מרלו־פונטי (Merleau-Ponty), המציע מחקר של העולם באופן אותנטי וראשוני – באמצעות הסובייקטיביות הגופנית – הגוף כאמצעי למחקר פילוסופי.

בחלק הראשון של מאמר זה אסקור בקצרה את התאוריה הפנומנולוגית של מרלו־פונטי, שהוצגה בספרו החשוב *הפנומנולוגיה של התפיסה* (*Phenomenology of Perception*), ועוסקת בקשר של האדם לעולם, למרחב ולזמן באמצעות גופו. אתרכו בארבע קטגוריות עיקריות במשנתו: גוף־נפש; גוף־עולם; תודעה; ותנועה. בחלקו השני של המאמר אציע את הפרקטיקה של אמנות הריקוד, ובאופן ספציפי יותר את הריקוד החופשי, כאמצעי למימוש הפילוסופיה של מרלו־פונטי.¹

גוף־נפש

פילוסופים רציונליסטים, פסיכולוגים ומדענים גורסים שהגוף הוא סוג של מרכבה שנושאת אותנו בעולם.² אולם, מה הכוונה ב"אותנו"? מי זה "אותנו"? מי אנחנו? מי אני? באופן כללי, אפשר לפרק את ה"אני" לחלקים של גוף, נפש, שכל או נשמה; את הגוף אפשר לחלק לאיברים או למערכות, את האיברים לתאים, את התאים לאברוני התא, את אלה למולקולות ואותן לאטומים; את הנפש אפשר לחלק לקבוצות של רגשות, תשוקות או זיכרונות נעימים ולא נעימים; את השכל אפשר לחלק למחשבות שונות ומשונות, עמוקות או שטחיות, ספקות, הכללות, דמיונות ואמונות. לצד חלוקות אלו, אנו תופסים את עצמנו כ"אני" אחד שחי ופועל בעולם. ה"אני" מבקש להיות אחד לא מחולק, וגם לא חיקוי של משהו או משהו מוכר ומובנה. זוהי שאיפה לאינדיבידואציה, הרמוניה פנימית שתוביל לתחושת עצמאות וחופש, תפיסה של העצמי ושל המציאות באופן אחדות, אותנטי וספונטני. את האיחוד הזה מרלו־פונטי מציע לממש באמצעות הגוף החי.

הגוף החי (Le corps propre) הוא מושג מפתח במשנתו של מרלו־פונטי. הגוף החי מתפקד כישות אורגנית ואחדותית, שיודעת/תופסת את הדברים מתוך נוכחות ולא מתוך מחקר אינטלקטואלי־שכלי (Merleau-Ponty, 2012).

תפיסה זו אפשרית כיוון שעל פי מרלו־פונטי הגוף והנפש/הרוח מעורבבים זה בזו. לדידו, האדם הוא לא בעל נפש שמשפיעה על הגוף, אלא בעל גוף שהוא גוף ונפש מאוחדים: הגוף החי (Merleau-Ponty, 1964). בניגוד למדע, שעושה אובייקטיפיקציה לגוף ומציג אותו כמערכת ביולוגית בלבד, מתייחס מרלו־פונטי לגוף האורגני האנושי כ(ה)דבר אשר בונה את התפיסה והחווייה של האדם את המציאות (Merleau-Ponty, 2005). הגוף אינו מכונה ביולוגית אלא גוף המאפיין בפנימיות (Spahn, 2016). בשונה מהנישות המדעיות המקובלות, עושה מרלו־פונטי הבחנה בין הגוף כאובייקט או מכונה ביולוגית ובין הגוף החי, ההווה, שיודע־תופס את הדברים מתוך נוכחות אקטיבית ברגע ובמקום מסוים.

הגוף והעולם

לאחר ההצעה לאיחוי הדואליות גוף–נפש, מבקש מרלו־פונטי לאחות גם את הדואליות בין הגוף לעולם. לטענתו, העולם והגוף עשויים מאותו חומר של יסוד הווייתי, שאותו הוא מכנה "בשר" (La Chair): "הבשר הוא לא חומר ולא נפש/רוח ולא עצם כלשהו [...] במובן זה הבשר הוא יסוד של הווייה" (Merleau-Ponty, 1968: 139).

הגוף והעולם הם אותו יסוד/אלמנט הווה ברמה האונטולוגית הקיומית, ולכן הם בלתי ניתנים להפרדה (Merleau-Ponty, 1968). תפיסתו של מרלו־פונטי היא שהעולם כולו הוא גוף אחד הכולל בתוכו את כל הדברים, כולל את האדם. מתוך חיבור הגוף לעולם, כל הגופים והדברים מחוברים זה לזה. אנו כמובן מזהים את גופנו ואת הגוף של כל מי שעומד מולנו, אך החיבור לכל גוף חיצוני קיים מתוך החיבור של גופנו ושל שאר הגופים לעולם. אין עולם חיצוני עם אובייקטים חיצוניים שהאדם מסתכל עליהם מהצד, אלא אחדות טבעית של יסוד הווייה, של יחסים ותלות הדדית. הגוף והעולם מוכלים זה בזה, חודרים וחודרים זה בזה ונותנים תוקף זה לזה. לדוגמא, כאשר הגוף נוגע באובייקט כלשהו אי אפשר לומר מי נוגע במי; היד נוגעת באובייקט אך גם הוא נוגע בה. התמונות זו מבטלת את ההבחנה הברורה בין הגוף הנוגע בעולם החיצוני ובין העולם החיצוני שנוגע אף הוא בגוף (Merleau-Ponty, 2005: 97). הדברים המגיעים להכרתו של האדם נוגעים באדם והאדם נוגע בהם, תרתי משמע, פיזית ותפיסתית. הגוף החי הוא גוף פתוח לעולם ומעוררב בעולם, ישות שספוגה בעולם ולכן בלתי ניתנת להפרדה ממנו.³ הגוף קיים תמיד באינטראקציה עם משהו חיצוני: אי אפשר ללכת ללא קרקע ללכת עליה ואי אפשר לנעת ללא חפץ לנעת בו. כאשר האדם נושם אויר, לא ברור מתי החמצן הוא חמצן העולם ומתי הוא הופך להיות "שייך" לאדם.

בני אדם מאוחדים עם העולם באמצעות הגוף במרחב ובזמן משום שאנחנו קיימים רק במקום מסוים ובזמן הווה. נוכחות "כאן ועכשיו" היא האופציה היחידה של היותנו, אין לנו אפשרות להיות אחר כך, לפני כן או שם: אנחנו הווים רק כאן ועכשיו. בני אדם לא יכולים להתקיים ללא גוף, וגוף לא יכול להתקיים ללא חלל וזמן

(שם). כמו כן, לזמן ולחלל אין קיום ללא הסובייקט: הגוף תופס אותם ונותן להם תוקף, הוא יוצר אותם באמצעות הקיום החי שלו. לפי מרלו־פונטי, החלל והזמן לא יכולים להתקיים ללא הסובייקט כיוון שללא תפיסה אין משמעות, וללא משמעות אין קיום. לפיכך, הקשר בין הגוף לחלל ולזמן הוא הדדי ודו־כיווני – באמצעות החלל והזמן הגוף נע ונוכח, ובאמצעותו הזמן והחלל מתקיימים (כהן־שבטו, 2008).

תודעה

מרלו־פונטי מבחין בין תודעה תפיסתית ובין תודעה אינטלקטואלית. תודעה אינטלקטואלית היא מצומצמת, תלוית שפה, תרבות, זיכרון והיסטוריה, ולכן, לטענתו, מרחיקה את האדם מתפיסה טהורה של הדברים. על פי מרלו־פונטי ובניגוד לזרם הרציונליסטי, המחשבה דוחה או מקבלת רעיונות, מכחישה או מאשרת, אך אין לה את האפשרות להיות במגע עמוק עם המציאות (Merleau-Ponty, 1964:3). לטענתו, בני האדם חושבים שהם יודעים מה זה לראות, לשמוע ולחוש, חושבים שהם חווים את המציאות באופן עמוק ואמיתי, אך הם מחמיצים את העיקר ושונים בתהליך התפיסה (Merleau-Ponty, 2005:12). השניאה היא לדעת כביכול מהו הדבר ומה הוא מכיל, מתוך ידע מותנה ברעיונות, דימויים וזיכרונות. התודעה האינטלקטואלית תופסת את האובייקטים אך באופן מותנה; כאשר אין חוויה ראשונית ואותנטית לא מבינים באמת שום דבר עד הסוף (שם). בני האדם מרותקים לדיעוּת ולדעות ולא מצליחים להיחלץ מהן כדי להגיע לתודעה עמוקה.⁴

בהקשר הזה, מרלו־פונטי מתייחס לחוסר הוודאות שבמציאות, ולצורך של בני האדם לקבע את המציאות באמצעות תודעה אינטלקטואלית, מתוך תפיסה מוטעית שהמציאות יכולה להיות קבועה ובלתי משתנה. התפיסה והגילוי לא היו מתאפשרים, וזוהי החירות האנושית מבחינתו של מרלו־פונטי – החופש לבחור מתוך ריבוי האפשרויות. לכן אין צורך, ואף לא כדאי, לקבע את המציאות ואת החוויה החושית במחשבות, בידע קודם או ברפלקציה כלשהי (שם: 421). על פי ברנע־אסטרונ (2008), השינויים במציאות ובנסיבות החיים נתפסים על ידי נפש האדם כפרידה והישמטות מתמשכת, הם מעוררים חוסר ביטחון ויוצרים סבל. כדי לדחות את ההישמטות, האדם מחפש אובייקטים להיאחז בהם. לרוב, האחיזה באה לידי ביטוי בהיצמדות לאובייקטים מנטליים כגון רגשות, מחשבות, זיכרונות ודימויים מן העבר או לעבר העתיד. תכלית ההיצמדות היא לחוות תחושת המשכיות וביטחון, לדחות את תחושת חוסר היציבות ואת חוסר הנוחות שבאי הידיעה. אך ההיצמדות לא מובילה לביטחון הנחשק, אלא מחמירה חוסר ביטחון ומגבירה חוסר הבנה ותסכול.

לעומת זאת, התודעה התפיסתית של מרלו־פונטי היא תפיסה גופנית קדם־רפלקטיבית, המקרבת את האדם להבנת המציאות ללא תלות בשום דבר ובאף אחד. התפיסה הגופנית מאפשרת חוויה אינטרו־סובייקטיבית וספונטנית, היא פועלת מעבר למישור המילולי והתבוני, וקודמת לכל מחשבה רפלקטיבית אנליטית או אינטרוספקציה (Merleau-Ponty, 1964, Introduction, Merleau-Ponty, 2005: 421). לדברי מרלו־פונטי, על מנת להכיר את העולם ברמה האקזיסטנציאליסטית יש לחוות אותו באופן גופני וטבעי, ולא לנסות להבין, לחשוב ולהמשיג אותו. תודעה תפיסתית דורשת להשהות את מתן הפירושים, את התפיסות הידועות מראש שנבנו לצורך ארגון העולם האובייקטיבי ואת הצורך בפיענוח של הדברים באופן שיכלי (Merleau-Ponty in Claude Lefort, 2012). לטענתה של ברנע־אסטרונ (2018), השהייה היא מצב הכרחי על מנת לחיות בעולם באופן מלא, וידיעה־תפיסה יכולה להתקיים רק במצב זה. השהייה לא נעשית בעזרת האינטלקט אלא באמצעות מגע עם כל טווח התחושות הגופניות, ללא פרשנות וללא היאחוות, כאשר האדם משוחרר מתשוקה ומזיכרון, מהעדפה ומהדיפה ומשזירת נרטיב. כיוון שהתודעה כלולה או חדורה בגוף וגוף האדם והעולם הם אחד, ובתנאי שהרציונל לא מצמצם את החוויה וההתנסות, האדם יכול לתפוס באמצעות גופו את המציאות באופן עמוק.

תנועה

חידוד נוסף של מרלו־פונטי היא שהגוף החי הוא גוף נע. מימוש התודעה התפיסתית וההתמוגות של הסובייקט עם עצמו ועם העולם אפשריים רק באמצעות הגוף בתנועה (Merleau-Ponty, 2005: 55). תפיסה היא פעולה

Hanita Mizrahi

חניתה מזרחי

אקטיבית ודינמית של הגוף שבא במגע אינטימי עם העולם, לפיכך, ללא תנועה לא יכולה להיות תפיסה או מודעות (כהן־שבטו, 2008). על פי מרלו־פונטי, התפיסה אינה יכולה להיות תוצאה של נייחות וחוסר תנועה, אלא פעולה שתלויה בשינוי, תזוזה, מגע ואינטראקציה. באמצעות התנועה הגופנית נוצר רובד עמוק יותר, תרתי משמע: עמוק במרחב ועמוק בתפיסה. התנועה חושפת מציאות עמוקה ושלמה יותר באמצעות נקודות מבט ומגע נוספות. לדוגמה, כאשר מביטים או נוגעים בחפץ ללא תנועה תתקבל תמונה חלקית שלו, אך כאשר העיניים או האיבר הנוגע נעים על החפץ בתנועה רצופה, תתקבל הבנה שלמה יותר (Merleau-Ponty, 2005: 55). הפילוסופיה של מרלו־פונטי היא פילוסופיה גופנית ומעשית של תנועה וקשרים אקטיביים. תפיסה מחשבתית בגוף סטטי שלא נע, לא יכולה לתפוס באופן עמוק את העולם הנע. לדבריו, יש לעשות ולפעול ביחס למשהו, ורק כך ניתן להיות מודעים לטבע המציאות (שם: 421). יחסי הגומלין בין האדם והעולם יכולים להתממש באופן מלא רק באמצעות הגוף בתנועה, בדומה ליסוד העולם שנמצא בתנועה ושאינו סטטי באופן מהותי.

לסיכום, אפשר לומר שהגישה הפנומנולוגית של מרלו־פונטי מציגה את הגוף כ(ה) לב והמקור של כל התפיסות שלנו את המציאות, אך איננו קולטים בעזרת הגוף שלנו אלא הווים בגופנו. ההוויה הגופנית היא ההוויה הקיומית, נוגעת ונוגעים בה, מושפעת ומשפיעה, מעניקה ומקבלת תוקף באופן הדדי. הגוף החי מאוחד בפנימיותו והוא אחד עם העולם, החלל והזמן. מרלו־פונטי ניגש לעניין מתוך גישה סינתטית: הוא לא מקבל את הדואליות של חומר ורוח או גוף ונפש, ולא מקבל את ההנחה שיש משהו נפרד שיכול לעמוד לבד בעולם. מדבריו של מרלו־פונטי משתמע כי הגוף החי הוא החריגות והייחודיות של האדם בעולם, אשר אינו מציג תיאור של העולם אלא הוא־הוא העולם.

